

O SLOBODE OSOBNOSTI

(Základné materialistickodialektické stanoviská marxisticko-leninského chápania slobody)

OTTO FINGER, Ústredný ústav pre filozofiu NAV, Berlín

FINGER, O.: On Freedom of Personality. Filozofia 33, 1978, No 4, p. 406—426

The paper points out the sharp theoretical and political antagonism between the Marxist and the contemporary bourgeois conception of freedom. It discloses the deceitful character of bourgeois ideology, as its conception of freedom means an employment of capitalist exploitation and freedom of capital.

The Marxist-Leninist conception of freedom confronts materialism, dialectics, concrete-historical way of thinking, the class proletarian standpoint with idealism, metaphysics, the abstractnonhistorical way of thinking with the class subjectivism of bourgeois ideology. Marxism-Leninism takes freedom as a process, while natural inevitability, regularity of social development, scientific knowledge and conscious acting of man form one whole. Materialism is connected here with dialectics, determinism with an acknowledgement of man's conscious activity, objective conditions with the subjective factor. Freedom means the possibility and capability of controlling the objective conditions of life process. With the rise of socialism — the decisive aspect of freedom — i. e. capability of planwise controlling the conditions of man's existence — is no longer confined to nature only, but it is related also to the process of social development.

Marxisticko-leninské chápanie podstaty slobody, slobody konania osobnosti, podmienok pre slobodný rozvoj ľudskej osobnosti je v ostrom teoretickom a politickom rozpore so súčasným buržoáznym a revizionistickým chápaním slobody. Filozoficko-idealistická, metafyzická a ahistorická podstata buržoáznej ideológie súčasnosti sa najzreteľnejšie odráža práve v jej pojme slobody. Podvodný charakter tejto ideológie, jej demagógia a jej falošnosť je výrazná najmä v tirádach o slobode, ktoré šíri imperialistická propaganda v úsilí zastreť reálnu neslobodu v kapitalistickej spoločnosti a uskutočňovať ideologickú diverziu proti reálnej slobode socialistickej spoločnosti. Tu sa zreteľne odhaľujú protiludové a protirobotnícke, antikomunistické a antihumánne črty imperialistickej ideológie, i keď sa práve pod maskou bojovníka za slobodu pokúša skryť cynizmus imperialistickej politiky a praxe, ktorý znevažuje človeka.

Manifest komunistickej strany poukázal na konkrétny triedny obsah takých svetonázorových a politických pojmov v buržoáznom myslení, ako je osobnosť, rodina, národ i sloboda. Marx a Engels analyzujú sociálno-politický obsah vzťahov odrážaných týmito pojmi v súvislosti s odmietaním výčitiek zo strany buržoázných ideológov, že komunisti znevažujú práve tieto hodnoty, tento „posvätný“ majetok každého zria-

denia. Buržoázna ideológia útočí na komunizmus predovšetkým preto, že popiera kapitalistické vlastníctvo ako prirodzené a nevyhnutné. „Komunizmus sa nevyznačuje“, ako zdôrazňuje Marx a Engels, „odstránením vlastníctva vôbec, ale odstránením buržoázneho vlastníctva.“ (1, s. 28) Odstraňuje tým však „posledný a najdokonalejší výraz“ výroby a prívlastňovania výrobkov, ktoré sú založené na vykorisťovaní a triednych protikladoch.

Buržoázna antikomunistická ideológia v tom však vidí odstránenie základne pre akúkoľvek osobnú slobodu, činnosť a samostatnosť. Touto základňou má byť údajne práve vlastníctvo, najmä ak je „osobne nadobudnuté, vlastnou prácou získané“. (1, s. 28) To, čo je v skutočnosti len základom „slobody“ kapitálu a jeho „slobodného uplatnenia“, čo je základom panstva jednej triedy, mení sa na podmienku osobnej slobody a činnosti. Tak ako zvyčajne, v idealistickej filozofii a buržoáznej ideológii sa konkrétnemu triednemu záujmu pripisuje charakter všeobecnosti a abstraktnosti. To konkrétne sa tak prekrúti a zahalí, aby odviedlo od akejkoľvek revolučnej akcie. Dialektický materializmus sa na rozdiel od každého idealizmu a mechanického materializmu vyznačuje práve tým, že princíp činnosti chápe v jeho spoločenskom, historickom, materialisticko-dialektickom, socialisticko-revolučnom význame, že v dialektickom materializme prestáva byť činnosť len abstraktným princípom, má konkrétnu materiálnu základňu a je charakterizovaná ako spoločenská výrobná činnosť. *Manifest* ďalej ukazuje, ako buržoázna ideológia tento princíp neoprávnene uzurpuje tým, že ho obmedzuje na spôsoby činnosti buržoázneho vlastníctva. Moderné buržoázne vlastníctvo nemôže však tvoriť základňu pre slobodné uplatnenie, lebo jeho vznik, jeho ekonomické pôsobenie, jeho sociálno-politické dôsledky sa viažu práve na vylúčenie prevažnej časti indivíduí kapitalistickej spoločnosti.

To, čo sa na báze kapitalistických výrobných vzťahov javí ako „samostatné a osobné“, ako samostatne konajúca, činná osoba, to je kapitál; výrobne činné indivídium sa naproti tomu javí ako nesamostatné a neosobné. Odosobnenie a „zmasovenie“ nie je výsledkom komunistických premien, ale tendenciou pohybu kapitálu. Ona spôsobuje poníženie masy činných, pracujúcich indivíduí na celkom nesamostatné, neslobodné objekty vykorisťovania, neosobné aj v zmysle straty sebavedomia. Buržoázia by mohla, ako ukazuje v tejto súvislosti *Manifest*, oprávnene nazvať zrušenie týchto vzťahov zrušením osobnosti a slobody. Nie však osobnosti a slobody človeka; skôr ide „o zrušenie buržoáznej osobnosti, buržoáznej samostatnosti a buržoáznej slobody“. (1, s. 30) Buržoázna sloboda znamená uplatnenie kapitalistického vykorisťovania, námezdnjej práce, uplatnenie kapitalistického podnikania, „slobodu“ kúpy a predaja tovarov. Sloboda námezdných robotníkov znamená v podstate slobodu predávať svoju pracovnú silu. Všetky buržoázne frázy o slobode majú svoj sociálno-historický zmysel len v protiklade k feudálnym neslobodám, k obmedzeniam pohybu kapitálu. Rovnako sa to vzťahuje

na osobnosť, ktorej sloboda, ako tvrdí antikomunizmus, je vraj zrušená zospoločenštením výrobných prostriedkov. V buržoáznom chápaní splyva osobnosť s osobou vlastníka kapitálu a s jeho slobodou vykorisťovať cudziu prácu. Takáto osobnosť, t. j. personifikovanie spoločenskej moci viazanej na kapitál, má byť a musí byť, ako ukazuje *Manifest*, zrušená. Toto zrušenie je podmienkou rozvoja osobnosti pracujúceho človeka, jeho materiálneho a duchovno-kultúrneho bohatstva.

Buržoázni ideológovia slobody vychádzajú z toho, že slobodu a súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov chápu ako navzájom neoddeliteľne spojené momenty. Táto predstava je základom všetkých tirád o slobode, ktoré prednášajú buržoázni politici a ideológovia. Poukazuje na triedny zmysel všetkých buržoázných teórií slobody, bez ohľadu na to, či máme do činenia s názormi existencialistického, pozitivistického alebo teologického razenia a bez ohľadu na to, či ide o sociálno-reformistické alebo pravicovo-konzervatívne koncepcie. Ideológovia SPD sa už v *Godesbergskom programe* zriekli akejkolvek zmeny kapitalistických výrobných vzťahov, ktoré tvoria základňu pre ekonomickú a politickú neslobodu pracujúcich, a to s pokryteckým ubezpečením, že robotnícka trieda údajne už nie je vykorisťovanou triedou: „Ten, kto bol kedysi len púhym objektom vykorisťovania vládnucej triedy, zaujíma teraz svoje miesto ako občan štátu s uznávanými právami a povinnosťami.“ (2, s. 173)

Ideológovia SPD — a podobnými zvratmi aj ideológovia CDU — hlásajú slobodu popri spravodlivosti a solidarite ako „základnú hodnotu“ sociálnodemokratickej politiky, ako rozhodujúci moment vyššej „kvality života“ kapitalistickej spoločnosti. Slobodou ako „základnou morálnou hodnotou“ sa má táto politika a jej stratégia nechať viesť. Je zrejmé, že výraz „sloboda“ sa tu stal dokonalou frárou. Reálna politika štátu v imperializme, nech ju uskutočňujú sociálni reformisti alebo iné politické strany, je stále len politikou v záujme vládnucej triedy kapitalistov. Tým však nepodporuje a nechráni slobodu pracujúcich, ale vykorisťovateľov. Predstieraná „morálna hodnota“, sloboda, ktorá má mať svoj základ vo vedomí každého jednotlivca, pritom nemá vôbec žiadnu úlohu. V skutočnosti ide skôr o slobodu „majiteľa tovaru, slobodu kapitálu, ktorú kapitál používa na utláčanie pracujúcich más“. (3, s. 312) Stále platí Leninova myšlienka, že „v buržoáznej republike, hoci v naj-slobodnejšej a najdemokratickejšej, „sloboda“ a „rovnosť“ nemohla byť a nikdy ani nebola ničím iným než prejavom rovnosti a slobody *vlastníkov tovaru*, rovnosti a slobody *kapitálu*“. (4, s. 336)

V marxisticko-leninskom chápaní slobody sa konfrontuje materializmus, dialektika, konkrétne-historický spôsob myslenia, triedne proletárske stanovisko s idealizmom, metafyzikou, abstraktno-nehistorickým spôsobom myslenia a triednym subjektivismom buržoáznej ideológie, ktorý sa skrýva za požiadavku všeobecnej ľudskosti. Dialektický a his-

torický materializmus však vo svojom chápaní slobody nadväzuje aj na pokrokové tradície buržoázneho filozofického myslenia.

V storočí emancipačného hnutia buržoázie, ktoré dosiahlo svoj kulminačný bod v buržoázných revolúciách, najmä v období prípravy a priebehu Francúzskej revolúcie roku 1789, prispelo buržoázne myslenie k objasneniu podstaty slobody, k ideám slobody s humanistickými, revolučnými tradíciami, ktoré prekračovali i medze buržoázneho vykorisťovateľského zriadenia. Filozoficko-teoretické rozpracovanie otázok slobody v podobe klasického idealizmu najmä u Hegla podstatne prispelo k jej dialektickému chápaniu. Pokrokoví buržoázni myslitelia boli v zajatí ilúzie, že sú priekopníkmi slobody človeka, že priamo bojujú za slobodu osobnosti, že otvárajú cestu ľudskému rozumu, mravnosti a rovnosti všetkých, spravodlivosti vôbec, suverenite ľudu, a tým vedú celé ľudstvo k neobmedzenej dokonalosti. A hoci takto hlásali abstraktné ideály, ktoré boli nekonečne vzdialené od reálnych možností a sociálno-ekonomických potrieb buržoáznej spoločnosti, predsa prispeli k riešeniu otázky podstaty slobody, a to práve celkom konkrétnou ekonomickou, politickou a ideologickou úlohou. Touto úlohou bolo oslobodiť od feudálnych pút a ďalej rozvíjať kapitalistický spôsob výroby, ktorý vznikol v lone feudálnej spoločnosti. Predovšetkým išlo o slobodu kapitalistického vlastníctva a „slobodu“ námezdného robotníka. Bez dvojnásobne slobodných námezdných robotníkov — „slobodných“ od vlastníctva výrobných prostriedkov (čo spôsobila pôvodná akumulácia) a oslobodených od osobných vzťahov závislosti a otroctva, v ktorých sa nachádzala väčšina výrobcov feudálnej spoločnosti, poddaní — bol kapitalistický spôsob výroby, rozhodujúci pre rozvoj buržoáznej spoločnosti, nemysliteľný.

Hlavným cieľom ideológov slobody v radoch revolučnej buržoázie bolo teoreticky zdôvodniť boj buržoázie o politickú moc, pripraviť cestu pre buržoáznu prestavbu, ale najmä pre utvorenie buržoázno-kapitalistického štátu. V období zániku feudalizmu trpeli pod panstvom zvyškov feudálnej aristokracie spolu „s tretím stavom“ všetky vrstvy ľudu — nevoľníci, roľníci i remeselníci. Dovtedy odrážali buržoázne protifeudálne heslá o slobode záujmy všetkého ľudu a boli hnacou silou protifeudálneho oslobodzovacieho boja za slobodu. V tom je reálny spoločenský základ iluzórnej predstavy o všeobecnej ľudskej podstate požadovaných buržoázných slobôd a základných buržoázno-demokratických práv, ktorú rozvíjala pokroková buržoázna ideológia. Heslá o slobode myslenia, slobode vierovyznania, ideál slobodnej vedy, požiadavka oslobodiť sa od kultu autority, od náboženských a teologických dogiem v myslení — všetky tieto zásadné momenty buržoáznej ideológie slobody mali zároveň kultúrno-historický význam. Išlo o oslobodenie spod ideologicko-svetonázorových pút, ktorými obmedzoval feudálny systém buržoázny rozvoj. Bolo konkrétnou ideologickou úlohou zničiť feudálno-náboženský

obraz sveta, a to znamenalo predovšetkým zlomiť duchovnú moc katolíckej cirkvi a teológie. V abstraktnej forme všeludskosti buržoázných predstáv o slobode je teda konkrétny triedny obsah; odkrýva sa, keď sa pýtame celkom určito „voči čomu?“, „prečo?“ a „pre koho?“ sa požaduje sloboda.

Principiálne platí tento vzťah abstraktnej formy a konkrétneho obsahu aj pre chápanie slobody v imperialistickej ideológii. Rozdiel je v tom, že pôvodný progresívny obsah (v čase emancipácie buržoázie) sa v štádiu rozkladu imperialistického kapitalizmu zmenil na úplne reakčný. Ak sa vzhľadom na dnešné buržoázne frázy o slobode pýtame „voči čomu“, odpoveď je jednoznačná. Cieľom ich útokov je socializmus a komunizmus, t. j. voči kapitalizmu pokroková alternatíva a zákonitá historická perspektíva celého ľudstva. Na otázku „prečo“ odpoveď znie: aby sa predĺžila životnosť kapitalistickej spoločnosti, ktorej historický čas sa už naplnil. Sloboda „pre koho?“ — to znamená v imperializme pre vládu monopolistických kapitalistov nad celým ekonomickým, politickým a duchovným životom, a tým práve neslobodu pre pracujúci ľud.

Výzva k obrane „západnej slobody“ a „slobodného demokratického zriadenia“ skrýva v sebe dvojnásobne reakčné jadro:

1. Neprávom obviňuje reálne jestvujúci socializmus — ktorý po prvýkrát uskutočňuje slobodu pre robotnícku triedu a všetkých pracujúcich — ako nepriateľa slobody a chce tak mobilizovať agresivitu proti historickej perspektíve robotníckej triedy v kapitalistických krajinách.

2. Považuje kapitalistický štát, ktorý je nástrojom diktatúry buržoázie, za garanta slobody a demokracie, a preto má zostať nedotknuteľný. Nehovorí sa už o tom, že konkrétne momenty slobody a demokracie v rámci buržoáznej spoločnosti vďačia za svoj vznik antifeudálnemu emancipačnému hnutiu buržoázie a v epoche zahŕňajúceho kapitalizmu sa uchovávali, len ak ich robotnícke hnutie vyrve z moci monopolistickej buržoázie. V imperialistickej ideológii zostáva skrytá aj táto historicky významná skutočnosť: oslobodenie robotníckej triedy z moci kapitálu, ktoré uskutočnil socializmus; zmena formálnej buržoáznej demokracie na reálnu socialistickú, ktorá už imperialistickej buržoázii nedovoľuje nehatane uplatňovať svoju diktatúru nad celým životom spoločnosti.

Kryštalizačnými bodmi pokrokového filozofického buržoázneho myslenia so zreteľom na problematiku slobody je otázka slobody individua a jeho subjektivity, otázka vzťahu subjektivity a objektivity, človeka a prírody, ľudského konania a zákona, individua a spoločnosti.

Pre riešenie teoretických a praktických problémov obsiahnutých v týchto vzťahoch sú v predmarxistickej buržoáznej filozofii charakteristické dve tendencie:

1. Absolutizácia individua, pri ktorej sa nedarí spojiť individuálnu slobodu s procesom sociálneho vývoja.

2. Determinizmus — ako objektívna podmienenosť ľudského konania — a učenie o slobodnej subjektivite, sebaurčení individua ako mysliacej a morálnej bytosti sa rozchádzajú. Ríša nevyhnutnosti a ríša slobody stoja v buržoáznom myslení proti sebe ako dve už svojou podstatou úplne odlišné sféry. Tam, kde sa pokúša o ich prepojenie (napr. v Heglovej filozofii), dostáva sa len na bázu idealizmu, k idealistickej mystifikácii oboch, nevyhnutnosti i slobody.

Hlavná svetonázorová tendencia buržoázneho materializmu v otázke slobody je zdôrazňovať objektívne podmienky, vonkajšie faktory konania jednotlivého ľudského individua, vysvetliť ho zo sumy vplyvov toho ktorého prostredia a psychickej vybavenosti človeka, z jeho žiadostivosti a úsilia o šťastie. Najvýraznejšie je tento nedialektický determinizmus formulovaný v Holbachovom *Systéme prírody*. To, že človek môže byť slobodný, sa tu stavia na jednu úroveň s tým, že môže byť niečo, čo nemá príčinu. Sloboda sa chápe ako protiklad alebo absencia kauzality. Alternatíva znie: sloboda alebo nevyhnutnosť? S bojovým zameraním proti teológii, náboženstvu a náboženskej viere v zázraky, ktorá predpokladá nahradenie prírodnej zákonitosti bohom, sa proti slobode stavia zvrchovaná, univerzálna kauzalita. Holbach chápe slobodu len ako v človeku obsiahnutú nevyhnutnosť. Keďže dušu nemôžeme zbaviť fyzických zákonov a vôľa nie je určovaná vlastnou duševnou energiou, ale vždy len objektívnymi pohnútkami, človek údajne nemôže byť slobodný: „... duša, podobne ako všetky telesá prírody, podlieha pohybom príťažlivosti a odpudivosti, vyplývajúcim z kvalít inherentných substanciam, ktoré uvádzajú jej orgány do činnosti; jej prejavy vôle, jej naruživosti, jej túžby sú vždy len dôsledkom týchto pohybov, spôsobovaných fyzickými predmetmi a nijako nie sú v jej moci.“ (5, s. 150) Pretože naše „spôsoby myslenia“ sú nevyhnutne určované našimi „spôsobmi bytia“ — ako hovorí v tejto súvislosti Holbach — znamená to, že ani konanie človeka, ani jeho myslenie, vnímanie a cítenie nie je slobodné od telesnej stavby a modifikácií, ktoré prijíma ľudský „stroj“ nezávisle od vôle.

Klasický idealizmus vypracoval naproti tomu vo forme „činnej stránky“ zdôrazňovania aktivity tak ľudského poznania, ako i človeka v jeho historickej existencii vôbec podstatné momenty pre pochopenie možnosti a nevyhnutnosti slobody. Pritom ešte u Kanta tvorí sloboda a prírodná zákonitosť dve absolútne odlišné oblasti. Sloboda ako sebaurčenie ľudskej osobnosti a nevyhnutný predpoklad morálneho konania je procesom mimo prírodnej nevyhnutnosti a má svoju vlastnú, prírodnú nevyhnutnosť, prekračujúcu, transcendentnú a inteligibilnú bázu. Orgánom slobody je rozum (Vernunft), ak nie je podľa Kanta podriadený nijakým empirickým a zmyslovým podmienkam, žiadnej forme času a časovej následnosti, ak je v tomto zmysle nepodmienený, zároveň je však práve schopnosťou vytvárať zmyslové podmienky pre empirickú následnosť pôsobení. U Kanta to znamená — nie so zreteľom

na skutočnosť alebo reálnu možnosť slobody, ale len vzhľadom na slobodu ako transcendentálnu ideu ako ideu kauzality zo slobody, ktorá ako taká nemá antinomicky odporovať prírode: „Rozum je teda stálou podmienkou všetkých vôľových činov, ktorými sa človek prejavuje. Každý z nich je v empirickom charaktere človeka určený vopred, ešte skôr než sa stane. Vzhľadom na inteligibilný charakter, ktorého empirický charakter je len zmyslovou schémou, niet žiadneho *vopred* alebo *potom* a každý čin, bez ohľadu na jeho časový vzťah k ostatným javom, je bezprostredným účinkom inteligibilného charakteru čistého rozumu, ktorý teda koná slobodne, bez toho, že by ho v reťazi prírodných príčin dynamicky určovali vonkajšie alebo vnútorné, ale časovo predchádzajúce dôvody; a túto jeho slobodu nemožno posudzovať len negatívne ako nezávislosť od empirických podmienok (lebo tým by rozumová schopnosť prestala byť príčinou javov), ale možno ju označovať aj pozitívne ako schopnosť začať sám od seba rad udalostí, takže v ňom sa nezačína nič a on ako nepodmienená podmienka každého vôľového činu neprípúšťa vo vzťahu k sebe nejaké časovo predchádzajúce podmienky, kým jeho účinok sa začína v rade javov, ale nikdy v ňom nemôže vytvoriť úplne prvý začiatok.“ (6, s. 442)¹ Túto „kauzalitu zo slobody“, schopnosť subjektu konať z vlastného popudu chápe Kant ako predpoklad morálneho konania a hodnotenia. Podľa neho, ak sa odsúdi nemorálne konanie, ak sa kára nemorálny páchatel, je tu základ pre uznanie zákona rozumu, ktorý môže viesť individuum k tomu, aby konalo morálne, a to aj proti všetkým empirickým podmienkam charakteru, temperamentu, výchovy a všetkých ďalších okolností vplývajúcich na človeka. Len za predpokladu úplného oslobodenia rozumu od týchto faktorov a vonkajších okolností je podľa Kanta možná mravnosť a morálne hodnotenie. Sloboda je v klasickom idealizme od Kanta základným pojmom etiky a buržoáznej filozofie dejín vôbec.

Fichte sa pokúša zrušiť protiklad nevyhnutnosti a slobody tým, že — extrémne subjektívno-idealistickým spôsobom — chápe celú skutočnosť ako produkt mysliaceho subjektu. Nevyhnutnosť je len produktom zrieknutia sa slobody. Vzťah nevyhnutného bytia a slobodného vedomia spočíva len vo vedomí samom. Prvým „činom“ rozumu je, že produkuje sebavedomie. Uvedomuje si sám seba, je tak rozumom nielen „oseb“, ale aj „pre seba“ — javí sa sebe samému ako niečo iné; rozum ako subjekt určí seba ako objekt. Slobodné činné *Ja*, ktoré poslúcha len svoj pud k činu, sa takto odlišuje od *ne—ja*. Toto rozlíšenie sa však koná len vo vedomí samom. Fichte vytvoril na rozdiel od metafyzického materializmu a Kantovho idealizmu subjektovo-objektový vzťah, jeho vzájomné určovanie a tým aj vzťah nevyhnutnosti a slobody vylúčením

¹ Poznámka prekladateľa:

Citát uvádzame podľa nemeckého originálu, pretože český preklad — F. Krejčí: Kantova kritika čistého rozumu. Praha 1930, s. 338 — považujeme za nevyhovujúci.

materialistického momentu Kantovej filozofie, od subjektu nezávislej veci osebe.

Hegel si predsavzal nie subjektívno-idealistické, ale objektívno-idealistické prepojenie slobody a nevyhnutnosti. Aj Hegel vystupuje so zásadnou kritikou metafyzického determinizmu, ktorý úplne vylúčil možnosť ľudskej slobody, sebaurčenie individua, ba i individualitu človeka. Hegel zdôrazňuje: „Ak sa uspôsobil vonkajšok sám osebe a pre seba tak, ako sa prejavuje v individualite, tak by individualita bola z neho pochopená. Mali by sme dvojakú galériu obrazov, z ktorých jedna by bola obrazom druhej, jednu — galériu úplnej určitosti a vymedzenia vonkajších pomerov, druhú — tú istú, preloženú do spôsobu, ako sú tieto pomery vedomé v bytnosti; prvú — guľovú plochu, druhú — stred, ktorý si ju v sebe predstavuje.

Avšak guľová plocha, svet individua má ten bezprostredný dvojsmyselný význam, že je *svetom* a *situáciou*, ktoré sú *osebe* a *pre seba*, a že je *svetom individua*, a *to buď tak*, že by individuum s týmto svetom len splynulo — vpustilo by ho do seba taký, aký je, a chovalo sa k nemu len ako formálne vedomie — *alebo tak*, že by bolo svetom individua v tom, aký *obrat* dalo tomu, čo bolo dané. Pretože skutočnosť následkom svojej slobody je schopná mať tento dvojaký význam, možno pochopiť svet individua len z neho samého, a *vplyv* skutočnosti, predstavovanej ako jestvujúcej o sebe a pre seba, na individuum nadobúda práve individuum absolútne opačný zmysel, že alebo dáva prúdu pôsobiacej skutočnosti nad sebou *voľnú ruku*, alebo že ho zastavuje a obracia...

... Individualita je tým, čím je *jej* svet ako *jej*; sama je okruhom svojej činnosti, s ktorou sa vyjadřila ako jednota, a je preto len jednotou *daného* a *vytvoreného* bytia...“ [7, s. 219]

Podľa Hegla patrí k podstate, k prirodzenosti človeka, že je slobodný. Jeho sloboda sa však zakladá na tom, že je rozumný. Človek je v Heglovej filozofii rozum sebauvedomením. Ak sa človek chápe ako slobodný, ak si je vedomý svojej rozumovej podstaty, je skutočne slobodný. Tak sa však sloboda stáva púhym fenoménom vedomia: človek je slobodný, keď vie, keď chápe, že je jeho prirodzenosťou byť slobodným individuum. A protiklad slobody, nesloboda sa tu javí len ako absencia tohto sebauvedomenia, ako nedostatok pojmu slobody. Podľa Hegla „stav sveta, stav určitého národa záleží od pojmu, ktorý o sebe majú“ [8, s. 57], od toho, či človek chápe seba samého ako slobodné individuum alebo nie. Od tohto závisí podľa neho aj politická sloboda. Nie reálne spoločenské vzťahy vytvárajú v Heglovom idealizme vedomie slobody alebo neslobody, nie ony sú základňou pre formovanie ideológií boja za slobodu, ale platí práve opak: tam, kde sa subjekt reflektuje ako slobodná bytosť, tam začína podľa Hegla aj politická sloboda. Myšlienka je v Heglovej filozofii niečo úplne všeobecné a osebe slobodné. Princíp kresťanstva, ktorý jestvuje v „germánskom svete“,

vyhlasuje Hegel — a tým stojí proti materialistickej filozofii osvietenstva a jej ateistickým názorom — za princíp slobody ducha. Kristus vykúpil a oslobodil svet prostredníctvom ducha. Konzervatívna tendencia takého idealistického chápania slobody je zrejmá: táto teória mystifikuje slobodu na duchovnú substanciu a práve kvôli tomuto idealizmu nedovoľuje žiadnu skutočnú akciu reálneho oslobodzovacieho boja progresívnych spoločenských tried. Aj tu platí, že zmena skutočných vzťahov sa v žiadnom prípade nedosiahne len myslenou akciou, ale len praktickým činom. Reálna sloboda — už vybojovaná i tá, za ktorú sa bojuje v dnešnom svete — je len výsledkom materiálneho konania.

Keďže myšlienka ako „to úplne slobodné“ určuje dejinný vývoj, javia sa celé svetové dejiny ako „pokrok vo vedomí slobody“. Byť slobodný znamená u Hegla byť pri sebe: pri sebe je človek, keď chápe skutočnosť, to objektívne, cudzie, vonkajšie, predmetné, prírodnú nevyhnutnosť v jej podstate ako rozum. Formovanie tohto vedomia je postupujúce vedomie slobody, je cesta k najvyššej pravde. Pravda je v Heglovej dialektickej filozofii tým, v čom sa zmieruje rozpor medzi bytím a vedomím: „V nej nemá vôbec platnosť a moc protiklad slobody a nevyhnutnosti, ducha a prírody, vedenia a predmetu, zákona a pudu ako protiklad a protirečenie vôbec... Ukazuje sa, že ani sloboda pre seba ako subjektívna sloboda, oddelená od nevyhnutnosti, nie je absolútne pravdivá, a práve tak nemožno pripísať pravdivosť ani nevyhnutnosti izolovanej pre seba.“ (9, s. 74) Sloboda a nevyhnutnosť sú tak navzájom prepojené: sloboda spočíva v poznanej nevyhnutnosti. Marxisticko-leninská filozofia nadväzuje na toto stanovisko, a to formou svojej dialektickej negácie. Podriaďuje ho však materialistickej korektúre a uskutočňuje historicko-materialistickú konkretizáciu.

Klasici marxizmu-leninizmu uskutočnili teoretickú a triednu kritiku buržoázných predstáv o slobode. Reálnu základňu buržoázných teórií o slobode a rovnosti ľudskej osobnosti tvoria ekonomické vzťahy kapitalistickej spoločnosti. Ak sa individuá v kapitalistickej spoločnosti javia ako slobodné a sociálne rovné — a to sa vyslovuje vo filozofických teóriách ako všeobecná sloboda, ako sloboda človeka, ako sloboda subjektu a pojmu — tak to spočíva v špecifiku kapitalistického spôsobu výroby: činnosti a pracovné produkty sa v ňom prostredníctvom výmennej hodnoty navzájom zamieňajú. Tovar a práca sú určené ako výmenné hodnoty. Rozličné individuá, tovary, činnosti sa v priebehu výmeny stávajú rovnými. Predmety výmeny sa navzájom vzťahujú ako ekvivalenty. Prirodzenú rozdielnosť individuí, rozdielnosť potrieb, rozdielnosť individuí ako vlastníkov rozdielných spotrebných hodnôt integrujú do spoločnosti a v tomto zospoločenšení sa správajú k sebe navzájom ako slobodné subjekty: potiaľ teda „prirodzená rozdielnosť individuí a ich tovarov... vytvára motív na integráciu týchto individuí, na utvorenie ich spoločenského vzťahu ako vymieňajúcich, v ktorom sa ich vzájomná rovnosť *predpokladá* a *osvedčuje*, prístupuje k určeniu ich

rovnosti ešte aj určenie ich slobody. Hoci individuum A cíti potrebu po tovare individua B, nezmocňuje sa ho násilím, takisto ako ani naopak, ale individua sa navzájom uznávajú za vlastníkov, za osoby, ktorých tovary sú preniknuté ich vôľou. Na tomto základe tu potom pristupuje najprv právny moment osoby a jej slobody, pokiaľ je v tomto vzťahu obsiahnutá. Ani jedno individuum sa vlastníctva druhého nezmocňuje násilím. Každé ho scudzuje dobrovoľne.“ (10, s. 193) Ďalej to u Marxa znamená: „Kým teda ekonomická forma, výmena stanovuje vo všetkých smeroch rovnosť subjektov, obsah či látka, individuálna i vecná, čo pobáda k výmene, stanovuje slobodu. Rovnosť a sloboda sa teda vo výmene založenej na výmenných hodnotách nielenže rešpektujú, ale výmena výmenných hodnôt je produktívnou, reálnou základňou každej rovnosti a slobody. Ako čisté idey sú len idealizovanými výrazmi tejto výmeny; rozvinuté v právnych, politických, sociálnych vzťahoch sú len touto základňou v inej mocnine.“ (10, s. 194)

Tak je však kapitalizmom produkovaná rovnosť a sloboda len zdanlivou rovnosťou a slobodou. Ak sa vyhlasujú za absolútne a reálne, abstrahuje sa od protirečivých vzťahov kapitalizmu, od triednych protikladov medzi kapitálom a prácou. Za povrchom kapitalistickej spoločnosti sa odohrávajú procesy, ktoré dokazujú buržoáznú slobodu a rovnosť ako neslobodu a nerovnosť. V tejto spoločnosti „slobodnej“ konkurencie nie sú v skutočnosti slobodné individua, „ale ako slobodný je kladený kapitál. Pokiaľ sa výroba založená na kapitále javí ako nevyhnutná, teda ako najprimeranejšia forma rozvoja spoločenskej výrobnéj sily, javí sa aj pohyb individuí vnútri rýdzich podmienok kapitálu ako ich sloboda, ktorá sa však potom tiež ako taká dogmaticky upevňuje neustálou reflexiou na obmedzenia odstránené slobodnou konkurenciou. Slobodná konkurencia je reálnym rozvojom kapitálu. Jej prostredníctvom sa ako vonkajšia nevyhnutnosť pre jednotlivý kapitál kladie to, čo zodpovedá povahe kapitálu, výrobnému spôsobu založenému na kapitále, čo zodpovedá pojmu kapitálu. Vzájomný tlak, ktorý v tejto konkurencii vykonávajú kapitály na seba navzájom, na prácu atď. [konkurencia robotníkov medzi sebou je len inou formou konkurencie kapitálov], je *slobodným* a súčasne *reálnym* rozvojom bohatstva ako kapitálu.“ (11, s. 278) Slobodná konkurencia znamená slobodný rozvoj na obmedzenej základni — na základni vlády kapitálu. Je teda druhom individuálnej slobody, ktorý je „súčasne úplným zrušením akejkoľvek individuálnej slobody a úplným podrobením individuality spoločenským podmienkam, ktoré na seba berú formu vecných mocí a dokonca premocných vecí — vecí nezávislých na samotných individuíach, ktoré majú medzi sebou vzájomné vzťahy“. (11, s. 280)

Dialektický a historický materializmus prijíma Heglov názor, že predpokladom slobody je poznanie nevyhnutnosti, nezostáva však len pri tom. Lebo sama osebe táto formulácia neprekračuje iluzórny charakter idealistickej teórie slobody. Sloboda tým totiž zostáva vo sfére

vedomia a pojmu. Keby sa sloboda obmedzila len na to, potom by bol aj vykorisťovaný a utláčaný proletár kapitalistickej spoločnosti slobodný, a to už tým, že chápe objektívne podmienky svojej proletárskej existencie, kapitalistický spôsob výroby v jeho nevyhnutnosti. Je však zrejmé, že otrok v antickej spoločnosti, nevoľník v stredoveku, námezdný robotník v kapitalizme — výrobcovia materiálnych statkov — zostávajú vo všetkých vykorisťovateľských spoločnostiach neslobodní, nezávisle na tom, či môžu alebo nemôžu rozvíjať vedomie historickej nevyhnutnosti jestvujúcich pomerov. Pochopenie nevyhnutnosti tvorí potrebnú, ale nie dostačujúcu podmienku pre slobodu. K pochopenej nevyhnutnosti pristupuje ďalší moment: možnosť a schopnosť rozhodovať so znalosťou vecí a v súlade s týmto vedomím a rozhodovaním môcť aj *konať*.

Klasické marxistické určenie slobody — slobody tak individuálnej ľudskej osobnosti, ako aj slobody spoločenskej triedy a spoločnosti ako celku — nachádzame v práci Fridricha Engelsa, *Anti-Dühring*. Sloboda je tu chápaná ako proces, pričom prírodná nevyhnutnosť, zákonitosť sociálneho vývoja, vedecké poznanie a vedomé konanie človeka tvoria jeden nerozlučný celok. Je to určenie, v ktorom sa materializmus spája s dialektikou, determinizmus s uznaním vedomej aktivity spoločenského človeka, objektívne podmienky so subjektívnym faktorom. A je to konečné určenie, ktoré spája jednotu nevyhnutnosti a slobody s názorom, že sloboda je procesom a výsledkom historicko-spoločenského vývoja. Engels píše: „Sloboda nespočíva vo vysnívanej nezávislosti od prírodných zákonov, ale v poznaní týchto zákonov a tým aj v možnosti využiť ich tak, aby sa dali plánovite použiť na dosiahnutie určitých cieľov. Platí to tak vo vzťahu k zákonom vonkajšej prírody, ako aj vo vzťahu k tým, ktorí určujú telesný a duchovný život človeka ako takého — sú to dve triedy zákonov, ktoré od seba môžeme oddeliť iba ak v predstave, nie však v skutočnosti. Sloboda vôle neznamená teda nič iné ako schopnosť rozhodovať sa so znalosťou vecí.“ (12, s. 123) Materialistickodialektické jadro takéhoto chápania slobody vyzdvihuje Engels vetou: „Sloboda je teda z poznania prírodných nevyhnutností vychádzajúca vláda nad nami samými a nad vonkajšou prírodou.“ (12, s. 123)

Fridrich Engels objasnil túto podstatu slobody v polemike s Eugenom Dühringom, ktorá zostáva aktuálna aj vzhľadom na dnešný subjektívny idealizmus a eklekticismus v riešení tejto otázky. Podľa Eugena Dühringa je sloboda v tom, „...že racionálne poznanie sáče človeka napravo, iracionálne pudy naľavo a v tomto paralelograme síl skutočný pohyb prebieha v smere uhlopriečky. Sloboda by teda bola priemerom medzi poznaním a pudom, medzi rozumom a nerozumom...“ (12, s. 123). Práve toto zdanlivo teoretické „tak—ako aj“, eklektické spájanie prírodno iracionálneho s ľudsky racionálnym momentom, v strede ktorého má byť ľudský život, sčasti neslobodné a sčasti aj slobodné

— ak rozum zvíťazí nad pudom — práve toto nedialektické myslenie prevláda v tých smeroch buržoázneho myslenia, ktoré rozvíjajú antropológiu na tradične idealistickej báze a zároveň ju zahŕňujú do moderného, pseudovedeckého rúcha tým, že sa odvolávajú na poznatky prírodovedeckého výskumu. Sem patria aj také teórie o človeku a jeho slobode, ktoré nadväzujú na výsledky výskumu správania organizmov, na výsledky hlbinej psychológie a iných disciplín.

Sloboda znamená možnosť a schopnosť vedieť ovládnuť objektívne podmienky skutočného procesu života. Miera skutočnej slobody závisí preto od stupňa poznania súhrnu prírodných zákonov a sociálnych zákonitostí, od schopnosti konať v súlade s týmto poznaním a riadiť prakticko-materiálne správanie podľa neho.

Lenin zdôrazňuje súvislosť medzi slobodou, pokiaľ znamená vládu nad prírodou, a individuálnym a spoločenským procesom poznania: „Vývin vedomia u každého jednotlivého ľudského individua a vývin kolektívnych poznatkov celého ľudstva nám dokazuje na každom kroku premenu nepoznanej „veci osebe“ na poznanú „vec pre nás“, premenu slepej, nepoznanej nevyhnutnosti, „nevyhnutnosti osebe“ na poznanú „nevyhnutnosť pre nás.“ [13, s. 186] Marxisticko-leninské chápanie slobody, ktoré spája slobodu s materiálnou nevyhnutnosťou, ktoré zdôrazňuje ako jej rozhodujúci moment praktické, predmetné konanie človeka, lebo práve toto konanie tvorí predpoklad pre slobodu a sloboda sama je v podstate v určitom konaní ľudskej osobnosti — toto dôsledne materialistické chápanie však v žiadnom prípade neznamená zníženie úlohy teoretického vedomia. Lenin to objasnil v citovanej pasáži z *Materializmu a empiriokriticizmu*. Vedecko-teoretické vedomie sa materialisticky chápe ako adekvátny odraz objektívnej reality. Len za týchto predpokladov je možná zmena „veci osebe“ na „veci pre nás“, nadobudnutie slobody ako vlády nad prírodou. A to, čo rozvíja Lenin pri osnovaní učenia o strane nového typu, pri vypracovaní teoretických základov prvej víťaznej socialistickej revolúcie v dejinách sveta, pre prax uskutočnenia socializmu, je tiež rozhodne materialistická teória oslobodenia robotníckej triedy a uskutočnenia slobody pre všetok pracujúci ľud.

Tejto revolúcií a tejto praxi je vlastná uvedomelosť; to znamená, že jej aktéri konajú na základe vedeckej teórie zákonitosti vývoja. Touto vedeckou teóriou je socialistická ideológia — svetonázor a triedne vedomie robotníckej triedy. V dôsledku ideologickej riadiacej činnosti revolučnej strany nadobúda proces spoločenského vývoja úplne novú kvalitu, kvalitu uvedomelosti (oproti všetkým predchádzajúcim historickým epochám). Jestvuje zákonitá súvislosť medzi ideologickou riadiacou činnosťou pracujúcich a rastúcou slobodou ako schopnosťou môcť so znalosťou veci rozhodovať a plánovať na všetkých úrovniach socialistickej praxe, najmä však vo sfére materiálnej výroby, a zosúladiť individuálne správanie s objektívnymi podmienkami, s potrebami vývoja celej spoločnosti. Táto súvislosť je zákonitá: je nevyhnutná, má všeobecnú

platnosť, pôsobí trvale a má črtu opakovateľnosti. Táto súvislosť sa po prvýkrát prejavila pri budovaní socializmu v Sovietskom zväze. Jej nevyhnutnosť zdôvodnil Lenin najmä v tých spisoch, v ktorých zovšeobecňuje skúsenosti z Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a formuluje potrebu rozpracovať jej výsledky a budovať socialistickú spoločnosť. Znamenitými dokladmi tejto stránky Leninových teoretických diel sú také práce ako *Štát a revolúcia*, *Najbližšie úlohy sovietskej moci*, *Veľká iniciatíva*, *Radšej menej ale lepšie*. Leninov princíp, ktorý rozpracoval v učení o strane nového typu — že bez revolučnej teórie, ktorú strana vnáša medzi triedy a masy, nemôže jestvovať revolučná prax — nestráca svoj význam ani po víťaznom boji o politickú moc. Socialistická revolúcia, to nie je len relatívne krátkodobý akt, ktorým sa zvrhne buržoázia, rozbije sa buržoázna štátna mašinéria a nahradí sa novým, socialistickým štátom, diktatúrou proletariátu. Ako sociálna revolúcia zahŕňa jednu celú epochu, ktorá zvrhne starý kapitalistický spôsob výroby, vytvorí novú socialistickú základňu a uskutoční novú socialistickú prestavbu. A práve v tejto epoche sa musí socialistická ideológia ako teoretický základ tohto revolučného procesu radikálnych a rozsiahlych premien osvedčiť ako nová historická kvalita a dimenzia. Práve preto, lebo ide o najdôkladnejší a najmasovejší akt boja za sociálnu slobodu v doterajších dejinách, o uskutočnenie reálnej slobody pre všetok pracujúci ľud. „V buržoázných revolúciách“, ako poukazuje Lenin, „tkvela hlavná úloha pracujúcich máš v negatívnej čiže deštruktívnej práci — v zničení feudalizmu, monarchie a stredoveku... Naproti tomu hlavnou úlohou proletariátu a ním vedeného chudobného roľníctva v každej socialistickej revolúcii... je kladná čiže tvorivá práca: zorganizovať mimoriadne zložitú a jemnú niť nových organizačných vzťahov, ktoré zahrňujú plánovitú výrobu a rozdeľovanie výrobkov, potrebných na existenciu desiatok miliónov ľudí. Takáto revolúcia sa môže úspešne uskutočniť iba samostatnou historickou tvorivou prácou väčšiny obyvateľstva, predovšetkým väčšiny pracujúcich. Víťazstvo socialistickej revolúcie možno iba tak zabezpečiť, ak proletariát a chudobné roľníctvo prejavia dostatočné uvedomenie, ideovosť, sebaobetavosť a húževnatosť.“ (14, s. 217)

V našej súvislosti vyzdvihneme z tohto Leninovho stanoviska toto:

1. Politické oslobodenie robotníckej triedy a všetkých pracujúcich socialistickou revolúciou môže byť trvalé, len ak stojí na ekonomickom oslobodení. Politická sloboda a ekonomická moc patria k sebe.

2. Ekonomické oslobodenie a ekonomická moc pracujúceho ľudu však nie je len výsledkom „expropriácie expropriátorov“, vyvlastnenia vykorisťovateľov. Za týmto krokom musí nasledovať budovanie socialistických výrobných vzťahov, rozvíjanie „zložitej a jemnej siete nových organizačných vzťahov“.

3. To sa však neuskutočňuje spontánne, ale uvedomele, na teoretickom základe vedeckého programu, vedecky zdôvodnených cieľov hos-

podárskej politiky a riadiacej činnosti na všetkých úrovniach života spoločnosti.

4. Uvedomelosť predpokladá *ideologickú riadiacu činnosť* strany robotníckej triedy: „Prvou úlohou každej strany, ktorej patrí budúcnosť, je presvedčiť väčšinu ľudu o správnosti svojho programu a taktiky.“ (14, s. 218) Túto úlohu, ako vzápätí zdôrazňuje Lenin, nemožno nikdy celkom vyčerpávajúco splniť. Už preto nie, lebo ako vedecky podložený program, ako teoretický odraz zákonitostí súvislostí a na tom sa zakladajúcich noriem a opatrení pre spoločenské konanie sa musí so spoločenskou praxou sám ďalej rozvíjať.

Tieto organicky prepojené ekonomické, politické a ideologické momenty tvoria základ pre uskutočnenie reálnych demokratických práv a reálnej slobody, ktoré je po prvý raz možné a nevyhnutné v socialistickej spoločnosti. Program Jednotnej socialistickej strany Nemecka, prijatý na IX. zjazde strany, vyzdvihuje ako facit doterajšieho vývoja a zároveň úlohu socialistického štátu pri zabezpečení reálnej slobody toto: „Socialistický štát zaručuje všetkým občanom politické slobody a sociálne práva: právo na prácu, na zotavenie, na bezplatné vzdelávanie, na ochranu zdravia, na materiálne zabezpečenie v starobe a v prípade choroby alebo pri strate pracovnej schopnosti; rovnoprávnosť občanov nezávisle od rasovej a národnej príslušnosti, od svetonázoru, náboženského vyznania a sociálneho postavenia. Zaručuje rovnaké práva pre mužov a ženy vo všetkých oblastiach štátneho, hospodárskeho a kultúrneho života.“ (15, s. 41)

Práve tento súhrn základných sociálnych práv, ako ich zabezpečuje pre všetok pracujúci ľud až socializmus, zahŕňa súčasne základné slobody. Skutočný proces slobody v socializme, to je uplatnenie týchto práv a utváranie takých vzťahov indivíduí navzájom a vzťahu indivídua k spoločnosti, ktoré sú oslobodené od pút kapitálu. To zahŕňa aj rozhodujúce momenty slobody osobnosti v socializme, oslobodenie a vedomé rozvíjanie všetkých tvorivých síl človeka. Sloboda osobnosti, to je v socializme nekonečne viac a znamená to úplne inú sociálnu kvalitu v porovnaní s tým, čo ponúka buržoázna ideológia a buržoázna demokracia so svojou formálnou slobodou. Preniká všetky oblasti spoločenského života a rozvíja sa na všetkých úrovniach socialistickej praxe. Začína v materiálnej výrobnjej činnosti, v pracovnom procese a siaha až k vzdelaniu, k duchovnej a morálnej kultúre. Rozvíja sa v súhre materiálnych a ideologických vzťahov, pričom primát patrí tomu materiálnemu, zakotvenému v samom spôsobe výroby v socializme. Pre reálny a už nie formálny charakter slobody osobnosti v socializme je práve tento posledný moment veľmi rozhodujúci: v socializme začína práve tam, kde je v kapitalizme v koncoch. Začína sa vo sfére materiálnej výrobnjej činnosti. Ak sloboda v svojej najhlbšej podstate neznamená nič iné ako schopnosť ovládnuť (na základe pochopenej nevyhnutnosti) objektívne podmienky života, potom je rozhodujúcou ekonomickou zá-

rukou pre rozvoj celého spektra slobody to, aby výrobné prostriedky prešli do rúk samých výrobcov. Lebo týmto aktom začínajú výrobcovia ovládať najdôležitejšiu základňu celého spoločenského vývoja — materiálnu výrobu.

Nepriatelia socializmu, revizionisti a sociálni reformisti, otvorení apologéti kapitalizmu, ako aj jeho pseudorevoluční „kritici“ zaryto popierajú, že medzi ideologickou činnosťou strany robotníckej triedy, uvedomelosťou máš a reálnou slobodou je vnútorná súvislosť. Hlavným cieľom útokov súčasného antikomunizmu je vedúca úloha strany robotníckej triedy a socialistická štátna moc a predovšetkým socialistická ideológia. Skutočnosť, že ako vládnucci svetonázor je nerozlučne spojená s celým progresívnym vývojom socializmu, jeho reálnym humanizmom, ako aj s historickým sebedovedomím pracujúceho človeka v socializme, s jeho vedomím slobody a s jeho slobodným konaním, chcú prevrátiť v presný protiklad. Kritickí racionalisti a existencialisti, predstavitelia „kritických“ teórií a teologickí protivníci komunizmu sú v tomto bode celkom jednotní: socialistická ideológia so svojimi sociálno-filozofickými názormi vystupuje ako princíp zla, ako najväčšia hrozba v dnešnom svete, zodpovedná za všetky nedostatky, konflikty a problémy, inkarnáciu dogmatizmu. Nesie však predovšetkým vinu za neslobodu v socializme, za nebezpečnú hrozbu pre „západnú slobodu“, je duchovným tvorcom totalitarizmu, je prameňom nezrelosti v socializme žijúcich indivíduí. V skutočnosti vyznieva toto zborové lamentovanie nad socialistickou ideológiou a jej „neslobodnou“ podstatou veľmi jednoznačne: odporcovia komunizmu majú celkom realistický pohľad na skutočne revolučnú historickú pôsobnosť tohto svetonázoru. A veľmi dobre pochopili aj to, že uskutočnenie základného cieľa tejto ideológie a komunistického hnutia, emancipácie robotníckej triedy a tým oslobodenie všetkého pracujúceho ľudu od kapitalistického vykorisťovania a útlaku je nevyhnutne späté s násilím, nátlakom, diktatúrou, neslobodou. Nie však s nejakou abstraktnou, ale celkom konkrétnou diktatúrou a neslobodou; diktatúra proletariátu predpokladá rozbitie diktatúry buržoázie, sloboda práce predpokladá neslobodu kapitálu. Buržoázna ideológia sa to všemožne usiluje poprieť a zakryť a práve to patrí medzi jej reakčné úlohy.

To, čo v predsocialistických dejinách platilo koniec-koncov len vzhľadom na prírodné podmienky ľudských dejín, že totiž s rozširujúcim poznaním zlomilo ľudstvo pôvodnú vládu prírody nad sebou, to začalo so vznikom komunistickej spoločenskej formácie platiť aj pre sociálne podmienky ľudskej existencie. Ale tak ako poznanie prírody neznamená zrušenie jej objektivity, poznanie spoločnosti, možnosť vedieť rozhodovať aj v sociálnom živote so znalosťou vecí, možnosť založiť plánovanie a formovanie spoločenských procesov na poznaní ich zákonov neznamená, že by sa ich materiálnosť zrušila. Uvedomelosť ako nová kvalita spoločenského života v socializme a komunizme a ako

nevyhnutný predpoklad pre slobodu neznamená, že by sa idey stali demiurgami skutočnosti a že by týmto spôsobom nová spoločnosť dokazovala nakoniec správnosť starého idealizmu. To, že sa niečo stáva s vedomím, ani tu neznamená, že je to vyvolané, spôsobené vedomím. A aj vzhľadom na uvedomelosť treba zdôrazniť: Ak je aktívnou historickou silou, ktorá je nerozlučne spätá s reálnou slobodou socializmu, tak to pramení z toho, že socialistická ideológia pravdivo odráža proces spoločenského vývoja.

Z uvedeného vyplývajú tieto závery:

1. Sloboda je síce — tak vo vzťahu k prírodným podmienkam, ako aj k sociálnym vzťahom — viazaná na teoretické vedomie a v prípade komunistickej spoločenskej formácie na uvedomelosť, ale v žiadnom prípade ju nemožno redukovať na teoretický postoj ku skutočnosti. Platí skôr materialistická téza, že sloboda je špecifická stránka *praktického postoja*, jej primárne základy sú *materiálne procesy a vzťahy* prírody i spoločnosti. Už vo vzťahu k vláde človeka nad prírodou sa ukazuje, že ľudia museli vynaložiť praktickú silu [16], že aj prírodovedecké myšlienky sa stávajú materiálnou silou len cez predmetné konanie ľudí a že sú to materiálne výrobné sily, nástroje, náradia, prístroje, vďaka ktorým je možná sloboda v zmysle ovládnutia prírody. A aj vo vzťahu k spoločnosti sú to materiálne vzťahy, predovšetkým výrobné vzťahy, ktoré určujú charakter a stupeň možnej slobody alebo neslobody.

2. Sloboda nie je jednoducho stav alebo nemenná kvalita tých či oných spoločenských vzťahov, ale *proces historického vývoja*. Je tak dialektickým dianím, lebo sa neustále uskutočňuje prostredníctvom takých protirečivých vzťahov, ako je vzťah medzi prírodou a spoločnosťou, medzi praxou a teóriou, výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, základňou a nadstavbou. V revolučnom oslobodzovacom boji pokrokových spoločenských tried sa práve také protirečivé vzťahy riešia a nadobúdajú historicky novú kvalitu.

Chápanie slobody ako dialektického procesu vývoja vylučuje predstavu, podľa ktorej možno dejiny rozdeliť na dve časti, jednu, v ktorej vládne sloboda, a druhú, v ktorej vládne nesloboda. So zreteľom na rozhodujúce oblasti ekonomického, politického, duchovno-kultúrneho života treba konštatovať, že všetky spoločenské formácie, zakladajúce sa na vykorisťovaní človeka človekom, znamenajú útlak a neslobodu výrobcov materiálnych hodnôt, pracujúcich mäs. V antickom otrokárstve, vo feudálnom stredoveku a rovnako i v kapitalizme sa ekonomická moc (a tým aj politická a ideologická) nachádza v rukách tej-ktorej vykorisťovateľskej triedy. Všetky tieto formy moci využíva vykorisťovateľská trieda predovšetkým na to, aby zlomila každý odpor proti vykorisťovaniu a útlaku, aby potlačila každý pokus robotníckej triedy o oslobodenie spod jej panstva. Vzhľadom na typ závislosti výrobcov od vlastníkov výrobných prostriedkov a teda vzhľadom na charakter

neslobody (i momenty spoločenskej slobody) možno dobre rozlišovať medzi postavením otoka, nevoľníka a námezdného robotníka. Rovnako treba zdôrazniť, že základné práva a slobody, ktoré poskytujú parlamentárne ústavy v rámci buržoáznej demokracie — a ktoré sú, pokiaľ ide o ich podstatu len formálne — tvoria jeden z predpokladov pre organizovanie robotníckej triedy, pre jej oslobodzovací boj a pre revolučnú premenu formálnych práv a slobôd v skutočne reálne, pre revolučný prechod od formálnej k reálnej socialistickej demokracii.

3. V celých predsociálnych dejinách je rozhodujúca stránka slobody, teda schopnosť plánovite ovládať existenčné podmienky človeka obmedzená na prírodu. Podmienky pre túto slobodu v oblasti duchovného života — ktorá má celkom inú sociálnu kvalitu a historickú dimenziu ako to, čo je formulované v buržoáznom parlamentarizme — nemohli byť pred vznikom socializmu splnené. Proces spoločenského vývoja zostával nepochopený a nebolo možné ho ovládať. Jeho zákony zostávali nepoznané a pôsobili ako slepá sila prírody. Toto odcudzenie zákonitých spoločenských vzťahov od tých, ktorých vzťahmi sú, od individuí danej spoločnosti sa netýka len utláčaných mas ľudu, ale aj vládnúcich vykorisťovateľských tried. Marx odhalil neslobodu osobnosti pracujúceho človeka v kapitalizme vo sfére výroby, ktorá je rozhodujúca pre celý spoločenský život. Kapitalistický proces výroby je „martyrológiou výrobcov, pracovný prostriedok prostriedkom ujarmania, vykorisťovania a zbedačovania robotníka, spoločenská kombinácia pracovných procesov organizovaným potláčaním jeho individuálnej vitality, slobody a samostatnosti“. (17, s. 536) Pracovný život a osobný život sa rozchádzajú. V práci je robotník „mimo seba“ a len mimo práce je sám sebou. Ale ani podstatná sociálna stránka slobody triedy kapitalistov, jej vláda nad prácou, skutočnosť, že má možnosť organizovať práve tento výrobný proces za účelom zisku, v žiadnom prípade neznamená, že je schopná ovládnuť celospoločenský proces vývoja. Nепrejavuje sa to len v neustále sa opakujúcich hospodárskych krízach kapitalistického sveta a v rastúcej sociálno-politickej labilitate. Prejavuje sa to aj v tom, že sa uplatňuje nevyhnutný spoločenský pokrok, prechod od kapitalizmu k socializmu revolučnou cestou, a to formou vyvrcholenia triednych bojov v socialistickej revolúcii.

4. Z uvedeného vyplýva, že sociálna sloboda robotníckej triedy a všetkých pracujúcich, vyplývajúca z ekonomickej moci, sa môže uskutočniť len nastolením komunistického spoločenského formácie. Objektívne nevyhnutný základ a záruku pre uskutočnenie slobody tvoria socialisticke výrobné vzťahy a politická moc robotníckej triedy, diktatúra proletariátu. I naďalej platí, že sloboda je proces spoločenského vývoja. Charakter a stupeň slobody jednotlivca a slobodného vývoja celej spoločnosti určuje vývoj výrobných síl a vývoj politickej organizácie spoločnosti. Fridrich Engels hovorí o nevyhnutnosti „mohutných výrobných síl“ pre komunistickú slobodu, t. j. slobodný rozvoj osobnosti v takých

pomerach, kde nie sú žiadne triedne rozdiely a nejestvujú starosti o individuálne existenčné prostriedky a kde možno po prvý raz hovoriť o skutočne ľudskej slobode. (18)

„Absolútna“ sloboda je aj v podmienkach komunistickej spoločenskej formácie len fikciou. Je fikciou predstavovať si pomery, v ktorých existuje individuum v nezávislosti od spoločnosti a toto chápať ako slobodu individua. Rovnako je fiktívne chápať slobodu celej spoločnosti ako jej nezávislosť od prírodných podmienok jej existencie. Aj „skutočná ľudská sloboda“, sloboda v komunizme je, ako zdôraznil Engels, existencia v súlade s pochopenými zákonmi prírody a nie v iluzórnej nezávislosti od nich. Takéto názory nie sú len reakčnými utópiami, ale majú otvorene antikomunistický a kontrarevolučný charakter.

Pokiaľ jestvujú triedy, nemôže byť sloboda jednotlivca väčšia ako sloboda triedy, ku ktorej patrí. Vývoj slobody individua a osobnosti — t. j. slobodný rozvoj sociálnych kvalít individua — sa neuskutočňuje mimo, ale vo vnútri podmienok spoločenskej triedy, jej ekonomickej situácie a jej politického postavenia. Svojou kvalitou a svojím rozsahom sa viažu na konkrétne historické stupne vývoja triedy, nezávisle na tom, či je bezmocne utláčaná, revolučne bojujúca alebo víťazná a vládnuca. V procese vývoja robotníckej triedy sú to predovšetkým tieto zmeny, ktoré tvoria zásadný zlom aj vzhľadom na formovanie osobnosti a rozvíjanie jej slobody: je to premena robotníckej triedy „osebe“ na triedu „pre seba“, t. j. na triedu, ktorá nadobúda revolučné historické sebauvedomenie a vyzbrojená komunistickou teóriou rozvinula organizovaný boj proti moci kapitálu. Ďalej je to dejinný kvalitatívny skok — socialistická revolúcia — ktorým začína robotnícka trieda plniť svoju historickú misiu vedomého budovateľa komunistickej spoločenskej formácie. Táto revolúcia vytvára objektívne podmienky pre vznik úplne nového vzťahu medzi individuum a spoločnosťou a pre novú kvalitu slobody, ktorá sa ďalej rozvíja prechodom od socializmu k vyššej fáze novej spoločnosti — komunizmu. Že to nie je proces mimo triedneho boja, mimo politických predpokladov, objasnil v klasickej forme už *Komunistický manifest*. Manifest hovorí, že prvoradou historickou úlohou politickej moci robotníckej triedy je práve vytvoriť nevyhnutné predpoklady pre komunistickú slobodu, pre uvoľnenie všetkých tvorivých síl pracujúceho človeka. „Len čo zmiznú v priebehu vývinu triedne rozdiely a všetka výroba sa sústreďí v rukách združených jednotlivcov, stratí verejná moc politický ráz. Politická moc vo vlastnom zmysle je organizovaným násilím jednej triedy na potlačenie druhej. Keď sa proletariát v boji proti buržoázii nevyhnutne spojí v triedu, keď sa revolúciou stane panujúcou triedou a keď ako panujúca trieda násilne odstráni staré výrobné vzťahy, odstráni s týmito výrobnými vzťahmi i existenčné podmienky triedneho protikladu a tried vôbec a tým aj svoje vlastné panstvo ako triedy.

Namiesto starej buržoáznej spoločnosti s jej triedami a triednymi

protikladmi nastúpi združenie, v ktorom je slobodný vývin každého jednotlivca podmienkou slobodného vývinu všetkých.“ (1, s. 35)

Rozhodujúcim základom reálnej slobody v socializme a komunizme, predpokladom pre vládu výrobcov nad prírodnými a sociálnymi podmienkami života, pre rozvoj tvorivých síl je rozvoj produktivity spoločenskej práce. Ríša slobody stojí na ríši prírodnej a ekonomickej nevyhnutnosti. „Skutočná ríša slobody“ ako sloboda mimo nevyhnutnosti stojí vždy — ako zdôrazňuje Marx — len na tejto nevyhnutnosti. Jadro materialistickodialektického určenia slobody, ako sa uskutočňuje v komunistickej spoločenskej formácii v protirečivom procese ekonomického, politického, ideologického a kultúrneho vývoja, obsahujú tieto Marxove vety z *Kapitálu*: „Tak, ako musí s prírodou zápasiť divoch, aby uspokojil svoje potreby, aby zachoval a reprodukoval svoj život, musí to isté robiť aj civilizovaný človek, a to vo všetkých spoločenských formách a vo všetkých možných spôsoboch výroby. Táto ríša prírodnej nevyhnutnosti rastie tak, ako sa človek vyvíja, pretože rastú aj ľudské potreby; ale zároveň rastú aj výrobné sily, ktoré tieto potreby uspokojujú. V tejto oblasti môže sloboda spočívať len v tom, že zospoločenštený človek, združení výrobcovia racionálne regulujú túto svoju výmenu látok s prírodou, podriaďujú ju svojej spoločnej kontrole namiesto toho, aby ich ako slepá sila ovládala a uskutočňujú ju s najmenším vynaložením síl a za takých podmienok, ktoré sú ich ľudskej povahe najďostojnejšie a najprimeranejšie. Vždy to však ostáva ríša nevyhnutnosti. Za jej hranicami sa začína rozvoj ľudských síl, ktorý je sám osebe účelom, pravá ríša slobody, ktorá však môže rozkvitnúť iba na tejto ríši nevyhnutnosti ako na svojej základni.“ (19, s. 373)

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Manifest komunistickej strany. Bratislava 1953.
2. Grundsatzprogramm der SPD. In: Materialien des Ausserordentlichen SPD — Parteitags vom 13.—15. November 1959 in Bad Godesberg.
3. LENIN, V. I.: I. Všeruský zjazd pracovníkov mimoškolského vzdelávania 6.—19. mája 1919. In: Lenin, V. I.: Spisy 29. Bratislava 1954.
4. LENIN, V. I.: Reč o ohľupovaní ľudu heslami slobody a rovnosti 19. mája. In: Lenin, V. I.: Spisy 29. Bratislava 1954.
5. HOLBACH, P. T.: Systém prírody. Bratislava 1955.
6. KANT, I.: Kritik der reinen Vernunft. Leipzig.
7. HEGEL, G. W. F.: Fenomenológia ducha. ČSAV 1960.
8. HEGEL, G. W. F.: Úvod k dejinám filozofie. Praha 1952.
9. HEGEL, G. W. F.: Estetika. Bratislava 1968.
10. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. Bratislava 1974.
11. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ II. Praha 1974.
12. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Pravda. Bratislava 1976.
13. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. In: Lenin, V. I.: Spisy 14. Bratislava 1958.

14. LENIN, V. I.: Najbližšie úlohy sovietskej moci. In: Lenin, V. I.: Spisy 27. Bratislava 1954.
15. Programm der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands. Berlin 1976.
16. ENGELS, F. — MARX, K.: Svätá rodina. In: Marx, K. — Engels, F.: Spisy 2. Praha 1958.
17. MARX, K.: Kapitál 1. Bratislava 1959.
18. ENGELS, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. In: Marx, K. — Engels, F.: Spisy 21. Praha 1967.
19. MARX, K.: Kapitál 3. Bratislava 1958.

О СВОБОДЕ ЛИЧНОСТИ

Отто Фингер

Автор статьи указывает на резкое теоретическое и политическое противоречие между марксистским и современным буржуазным пониманием свободы. Он раскрывает ложный характер буржуазной идеологии, поскольку ее понимание свободы означает осуществление капиталистической эксплуатации и свободу капитала.

В марксистско-ленинском понимании свободы материализм, диалектика, конкретно-исторический способ мышления, классовая пролетарская позиция сопоставляются с идеализмом, метафизикой, абстрактно-неисторическим способом мышления и классовым субъективизмом буржуазной идеологии. Марксизм-ленинизм понимает свободу как процесс, причем естественная необходимость, закономерность социального развития, научное познание и сознательное поведение человека образуют одно целое. Материализм здесь соединяется с диалектикой, детерминизм — с познанием сознательной активности человека, объективные условия — с субъективным фактором. Свобода означает возможность и способность овладеть объективными условиями процесса жизни. Основой осуществления реальной свободы при социализме являются органически взаимосвязанные экономические, политические и идеологические моменты.

Свобода представляет собой специфическую сторону практического отношения, ее первичными основаниями являются материальные процессы и отношения между природой и обществом. Свобода — это не неизменное качество, а процесс исторического развития. С возникновением социализма решающая сторона свободы — а именно способность планомерно овладеть условиями существования человека — уже не ограничивается лишь природой, но относится и к процессу общественного развития. Объективно необходимую основу и гарантию осуществления свободы составляют производственные отношения и политическая власть рабочего класса.

VON DER FREIHEIT DER PERSÖNLICHKEIT

Otto Finger

Die vorliegende Studie weist hin auf den scharfen theoretischen und politischen Widerstreit zwischen der marxistischen und der zeitgenössischen bürgerlichen Auffassung der Freiheit. Sie enthüllt auch den verräterischen Charakter der bürgerlichen Ideologie, weil ihre Auffassung der Freiheit zugleich eine Anwendung kapitalistischer Ausbeutung und Freiheit des Kapitals bedeutet.

In der marxistisch-leninistischen Auffassung der Freiheit kommt es zu einer Gegenüberstellung des Materialismus, der Dialektik, der konkrethistorischen Denkweise, des klassenmässigen proletarischen Standpunktes zum Idealismus, zur Metaphysik, zur abstrakt-ahistorischen Denkweise und zum klassenmässigen Subjektivismus der bürgerlichen Ideologie. Der Marxismus-Leninismus begreift Freiheit als einen Prozess, wobei die Naturnotwendigkeit, Gesetzmässigkeit der sozialen Entwicklung, wissenschaftliche Erkenntnis und das bewusste Tun des Menschen ein Ganzes bilden. Der Materialismus verknüpft sich hier mit der Dialektik, der Determinismus mit der Annahme einer bewussten Aktivität des Menschen, objektive Bedingungen mit dem subjektiven Faktor. Freiheit bedeutet die Möglichkeit und Fähigkeit, objektive Bedingungen des Lebensprozesses beherrschen zu können. Die Grundlage zur Verwirklichung einer realen Freiheit im Sozialismus bilden ökonomische, politische und ideologische Momente, die miteinander organisch verquickt sind.

Freiheit ist eine spezifische Seite der praktischen Haltung, ihre primären Grundlagen bilden materielle Prozesse und das wechselseitige Verhältnis zwischen Natur und Gesellschaft. Freiheit ist keine unwandelbare Qualität, sondern ein Prozess der historischen Entwicklung. Mit dem Aufkommen des Sozialismus beschränkt sich die entscheidende Seite der Freiheit — die Fähigkeit also, Lebensbedingungen des Menschen planmässig zu beherrschen — nicht nur auf die Natur, sondern bezieht sich auch auf den Prozess der gesellschaftlichen Entwicklung. Produktionsverhältnisse und politische Macht der Arbeiterklasse bilden die objektiv notwendige Grundlage und Garantie der Verwirklichung der Freiheit.